
Дмитрий Поливянный/Dmitriy Polivyanniy

БЪЛГАРСКАТА МЕДИЕВИСТИКА И БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВНОСТ

Bulgarian Medieval Studies and Bulgarian Statehood

The author argues that, on the one hand, medieval studies in Bulgaria from 1878 till nowadays have been closely interconnected with the development and changes of the Bulgarian state and, on the other, they have responded to the appropriate European academic models.

Трудовете на професор Йордан Андреев, твърде рано напусналия ни бележит български медиевист, понякога противоречиви и всякога очаквани и четени с интерес, откриват трайния поглед на учения към историята на българската държавност, намерил в творчеството му сериозно концептуално оформяне. Понеже историята на българската медиевистика е всестранно проучвана от академик Васил Гюзелев, целта на това скромно изложение е да се направят няколко бележки по полетата на известната му студия¹, за да се подчертае връзката между развитието на академическата медиевистика и модерната българска държавност в контекста на промените, преживени и от двете от края на по-миналия до края на миналия век. Другата задача е тези бележки да се свържат с великотърновската медиевистична школа, както и с наследството на нейния твърде рано починал и непрежалим доайен.

Българската медиевистика възниква и укрепва паралелно с формирането на модерната българска държавност. Преди Освобождението от турско иго дейците на националноосвободителното движение имат различно отношение към средновековното българско минало. Ако за едни примерите от Средновековието са способни да инспирират новия подем на българския дух, други, като Христо Ботев, решително скъсвайки с „тъмните векове”, най-често асоцииращи се с Османската империя, смятат, че българите трябва да докажат на съвременния свят, че не са „средновековни диваци”. През първите десетилетия след Освобождението вдъхновение за строителството на съвременна България се търси не толкова в далечното и недотам известно Средновековие, колкото в

близката епоха на националното Възраждане, в неговите герои и идеали. Пък и първият български професионален медиевист, харковският професор Марин Дринов, не намира достойно прилагане нито на научните, нито на държавническите си амбиции в създаденото с негово пряко участие Княжество България.

Към 70-те години на XIX в. в Европа вече е изграден определен модел на национални медиевистични студии, изиграл определяща роля не само във формирането на националните историографии, но и в изграждането на модерна държавност. Съставките му – авторитетни научни публикации на средновековни извори, многотомни трудове за националната история „от древността до съвременieto“, солидни периодични издания, отразяващи тяхното концептуално и фактическо съдържание, гимназиални учебници и университетски курсове – стават пример и за българската историография от края на XIX до 40-те години на XX в. В създадените от новоизградените национални държави условия медиевистиката получава допълнителни стимули за развитие и поле за прилагане на получените изследователски резултати. От друга страна, последните идват да укрепят легитимността на новия тип държавност. Както отбелязва германският учен Стефан Бергер, през тази епоха „работата на историци бе да изграждат научно обосновани митове, за да се определи националната държавност“². Изразеният устрем на европейските медиевисти да обосноват континюитета на националните държави от Ранното средновековие, ако не и от класическата епоха, понякога наистина довежда до почти абсурдни постановки като тази на Анри Пирен за „средновековна Белгия“ или до грандиозни концепции като тази на Николае Йорга за „източното романство“. (Спомням си и табелката „Кафедра истории СССР периода феодализма“ в родния си Исторически факултет на Московски университет.) Обаче това никак не намалява научната стойност на получените от тях фактически, а пък и редица концептуални резултати.

Тук, в България, концепцията за приемствеността на трите Български царства, изградена върху идеята за континюитета в развитието на българския народ с особеностите на неговия светоглед, стопански, социален и художествен живот, държавно, църковно и общественото устройство, е инициентирана в научни среди, отчита преосмислените средновековни традиции и е здраво обоснована с трудовете на Спиридон Палаузов, Марин Дринов и Васил Златарски, Петър Ников, Петър Мутафчиев, Иван Сакъзов, Стефан Бобчев, Богдан Филев, Андрей Грабар, Йордан Иванов, Иван Снегаров и други учени. Публикациите на изворите от Йордан Иванов, Веселин Бешевлиев, Иван Дуйчев и други автори не само отговарят на тогавашните професионални изисквания, но и не излизат от научно обръщение до ден днешен.

Краят на Третото Българско царство като че ли идва да прекъсне тези традиции във формирането на българската медиевистика. Статията на бъдещия пръв ректор във Велико Търново – професор Александър Бурмов, публикувана

в първия брой на новото списание „Исторически преглед“, демонстративно скъсва със старата концепция за смяната на царствата и посочва за основа на Българското средновековие феодалната формация³. По същото време, когато почти едновременно попадат под забрана новоиздадените книги на Мутафчиев, от Софийския университет са уволнени Дуйчев и Бешевлиев, като че ли бързайки да не изпуснат последната възможност, излизат от печат „Из старата българска книжнина“ и „Страниците от българското минало“ от Иван Дуйчев, а в гимназиалните библиотеки се появяват фундаменталните учебници по българска история на Иван Пастухов и Никола Станев.

По-внимателен поглед ще открие много свидетелства за приемствеността в изграждането на „класическия“ модел на националната медиевистика и в годините на Народна република България. Медиевистичните изследвания запазват високия си статус в българската историография, подкрепени не само от традициите и от продължаващата въпреки социалистическия интернационализъм необходимост да се защитава националната кауза (главните атаки към нея идват от историческите школи на държавите-дисиденти в социалистическия лагер – Югославия и Румъния), но и от признатите в световната наука приноси на водещите български медиевисти, продължили традициите на националната академическа историография от първата половина на XX в. Следствие на това са създаването с държавна поддръжка на монументални научни проекти като поредицата „Извори за българската история“, многотомната „История на България“, четирите тома на „Кирило-Методиевска енциклопедия“, многобройните международни конгреси, срещи и симпозиуми. През 60–80-те години в историческата наука навлизат две нови поколения историци, като се оформят вече изградени професионални школи на историческа и литературна медиевистика, на средновековна археология, нумизматика, кодикология и пр.

В тези рамки не е излишно да се подчертае, че новите тенденции се пренасят и на извънстолична почва, в Историческия факултет във Велико Търново. Формирането на университетска медиевистична школа тук става върху здравите основи, изградени в историческите студии на Александър Бурмов и във филологията от Пеньо Русев. Делото на първия ректор е продължено от Христо Коларов и подкрепено от участието на школувани медиевисти като Борислав Примов и Василка Тъпкова-Заимова, както и от Васил Гюзелев. Трябва да се подчертае и това, че още на времето формирането и заздравяването на търновската медиевистична школа беше един твърде благоприятен фактор за цялата българска историческа наука, като се създадоха по-неофициални възможности за научни дискусии⁴.

Обаче докато българската медиевистика фактически завършва недовършеното преди 9 септември, през втората половина на XX в. европейският модел на медиевистиката претърпява редица промени. Към гореописаните основни постижения се добавят многобройни справочни издания – регистри на среднове-

ковните извори, текстологични изследвания на историографските паметници, коментирани издания на наративни текстове по всички известни ръкописи, подробни просопографски компендиуми, издания на средновековни карти, нумизматични и сигилографически справочници и др. Тяхното появяване изискваше прецизна специална подготовка, активна международна мобилност, интегрираност в световната наука. По същото време, имайки тесни контакти с втората си Alma Mater, Историческия факултет на Софийския университет, усещах как през втората половина на 80-те години се задълбочава разминаването на академическата медиевистика с държавната политика. В годините на „възродителния процес“ конюктурата взе все по-активно да изтласква от историческата наука професионализма и почтеността, а веднага след 10 ноември 1989 г. политизирането на обществото не отмина и медиевистиката. Но това е тема за едно друго изложение.

По същото време представителните симпозиуми „Търновска книжовна школа“⁵, както и поредицата „Българите в Северното Причерноморие“⁶ създават трайни и донякъде алтернативни на столичната наука възможности за мултидисциплинарни изследвания на Българското средновековие от историци и археолози, филолози и лингвисти не само от Велико Търново, но и от други формиращи се научни центрове в страната, както и от колегите медиевисти от странство. Като засегнем новите тенденции в българската медиевистика, трябва да отбележим, че основите на просопографските проучвания на Българското средновековие се залагат не само с фундаменталната студия на Иван Божилов, но и на първия справочник за българските владетели на Йордан Андреев⁷. По-късно този труд е разширен и допълнен до солиден енциклопедичен том от неговите ученици Иван Лазаров и Пламен Павлов⁸. Трябва да споменем и уникалния енциклопедичен труд върху византийско-българското средновековие, написан от професор В. Тъпкова-Заимова и нейните колеги Д. Димитров и П. Павлов, и редица сполучливи учебници и помагала по медиевистика за студенти, липсващи в столичния университет⁹. Тъкмо в Търново започват и изследванията на средновековното българско всекидневие – една нова тенденция в рамките на световния мейнстрим, а историци и археолози търсят и намират общ език и общи погледи към средновековното минало. Великотърновската школа още от 80-те години насам представя и редица други съвременни постановки – за идентичността, за гендър, за конструиране на формиращи политиката идеологеми, като тези типично „постмодерни“ теми се съчетават със солидна и прецизно ползвана изворова база.

Както колегите много добре знаят, досега не е написан университетски учебник по историография на българската история и споменатият по-горе преглед от академик Васил Гюзелев остава рядко, ако не единствено цялостно и критично изложение за медиевистичния ѝ дял. Не намери продължение и интересният опит на групата софийски учени за преоценка на редица tradi-

ционни за медиевистиката тези¹⁰. Митоборческите опити, като някои от тях изглеждат напълно уместни, не могат да запълнят една очевидна празнина на мястото на едно издържано и академично изложение за това кои от натрупалите се през много години хипотези се потвърждават от новоиздирените извори и трябва да останат в историографската традиция, какви тези трябва да се преведат на езика на съвременния световен медиевистичен дискурс, а кои трябва да останат в числото на онези хипотези, коригирането, а пък и преодоляването на които движи академическата наука.

Тук не е място за конкретни дискусии, но за отбелязване е приносният характер на редица хипотези за Българското средновековие, излъчени от Великотърновската медиевистична школа. Като примери могат да се посочат не само многобройните новаторски постановки от професор Андреев, но и сполучливият опит на Иван Тютюнджиев и Пламен Павлов¹¹ да потърсят „преходен период“ между угасването на българската средновековна държавност и установяването на османската власт в българските земи, което е много повече от традиционната „отрязваща“ теза и съответства на духа на съвременната историография на тази важна за Балканите епоха, макар че някои конкретни детайли трябва да са предмет на по-нататъшна дискусия¹².

През последните две-три десетилетия историческата наука по света е обект на масова и солидно подкрепена от предпочитанията на повечето международни грантораздаващи институции интервенция на представите, че основният обект на историческите студии – националната държава – слиза (ако вече не е слязла) от историческата арена, заместена било от постмодерните мултикултурни съобщества, отстъпващи правото си за държавния суверенитет на супранационални институции, било на пропадащи или дори пропаднали държави, нуждаещи се от силни протектори, чиито интереси определят техните битие и съзнание. На този фон медиевистиката сменя както обектите си, предпочитайки локална, гендърна, семейна или индивидуална история, така и проблемите, съсредоточаващи около себе си изследователските интереси на намаляващия кръг учени-медиевисти. С други думи, днешното общество, конструирайки и изобретявайки новите феномени, имащи малка прилика с нацията и националната държава, вече няма нужда от монументални концепции, характерни за XIX или XX в. и, обладано от съвременните проблеми, вече не търсинито корените си в средните векове, нито континуитета на своето битие от средновековното миналото.

По този начин „обществото създава един мироглед, в който вярва, че се крие известно обяснение на действителността, но по-далеч от представите, съдържащи се в този мироглед, не е в състояние да отиде“. По същото време „не е вярно, че българското общество започнало свободния си живот без всякакъв духовен капитал и без достатъчен свой опит“. И в двата случая аз си позволявам да използвам за близките събития думите на големия български

историк Петър Мутафчиев, писани през 1934–1935 г. при съвсем други обстоятелства. Според мен новите методологически похвати и гледни точки не трябва да зачертават класическите основи на медиевистиката, заложили през модерната епоха – те могат да се съчетават и в посткласическия медиевистичен дискурс. Като пример може да се посочи развитието на едно от най-стабилните течения в тази област – т.нар. Виенска антропологическа школа. Една от най-четените книги, излезли от този кръг, е монографията на Флорин Курта за „създаването на славянството“, току-що преведена и в България¹³.

Класическата медиевистика се развива в условията, при което средновековната история е писана предимно от историци и за историци. За постмодерния исторически дискурс важи противоположното – историческата книга трябва да е достъпна за всеки, който по една или друга причина реши да отвори професионално написана монография. Последната пък може да стане и основа за игрален филм, както се случи с известния труд на Натали Земон Девис „Връщането на Мартин Герр“. Това е, общо взето, нормално, но например у нас, в Русия, не е нормално другото – най-четените книги, минаващи за исторически, се пишат от хора, които макар и да притежават научни степени и звания, не принадлежат към историческата корпорация. Имам предвид преди всичко безбройните томове от adeptите на „новата хронология“, която има и български привърженици. Друг тип литература, която, изглежда, е обща за нашите страни, представляват „разобличенията“ на професионалната наука, уж скриваща от народа „историческата истина“.

Тук във Велико Търново подобни тенденции не остават без отговор. Между последните публикации от професор Андреев има и приказки за деца със средновековна тематика, а неговият ученик Пламен Павлов, щастливо съчетавайки професионализма на историка с лекотата на журналистическото перо, се утвърди като сериозен и компетентен популяризатор на българското средновековно минало.

Още като аспирант прочетох тогава новоизлезлия труд на Йордан Андреев за държавната приемственост в средновековна България. Изграден върху една цялостна представа за средновековното българско общество, този труд разкрива държавнотворческата дейност на различни социални нива и в различни политически форми. За неговия автор субектът на българската средновековна история е приемствената общност от хората, които, макар и разделени от произхода им, от съсловни граници и политически статуси, съставляват български народ. Този народ е способен да изгражда държавни институции и да поддържа духовни традиции, създадени, възприети и закрепени през епохата на Българското средновековие. Тъкмо този начин на мислене и на проучване на средновековна история, присъщ както на покойния професор, така и на създадената от него школа всъщност свързва двата субекта на това изложение – медиевистиката и държавността.

БЕЛЕЖКИ

¹ Гюзелев В. Българската медиевистика. – В: Гюзелев В. Апология на Средновековието. София, 2004, 77–160.

² Writing National Histories. Western Europe since 1800. Ed. by Stephan Berger. L.–NY, 1999. p. 5.

³ Бурмов А. Феодализмът в средновековна България. – Исторически преглед, год. II, 1945–1946, № 2.

⁴ Още като аспирант, преди тридесет години, бях удостоен с честта да участвам в колоквиума за българския средновековен град, организиран във Велико Търново, и общуването с изтъкнати български специалисти ми създаде допълнителни стимули за написването на първата ми научна монография. – Вж. Средновековният български град. София, 1979; Поливяни, Д. Българският средновековен град през XIII–XIV в. Очерци. София, 1988.

⁵ Търновска книжовна школа. Т. 1-8. София – В. Търново, 1972–2008.

⁶ Българите в Северно Причерноморие. Т. 1-8. В. Търново, 1992–2004.

⁷ Андреев Й. Българските ханове и царе. VII–XIV век. Историко-хронологичен справочник. София, 1988.

⁸ Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник. София, 1994.

⁹ Хронологична енциклопедия на света. Т. VI. Византия и византийският свят. В. Търново, 1996.

¹⁰ История на българите: Потребност от нов подход. Преоценки. (Сборник). Ч. 1–2. София, 1998.

¹¹ Тютюнджиев, И., Павлов, П. Българската държава и османската експанзия. 1369–1422. В. Търново, 1992.

¹² See i. e. Necipoglu, N. Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire. Cambridge University Press, 2009.

¹³ Curta, F. The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700. Cambridge; New York, 2001.